

Mångfald och mångkultur

Av Owe Ronström¹

Mångfalden är säkerligen en mera ursprunglig kategori än enheten, ty mångfald är det faktiska inom erfarenhetsvärlden, enhet däremot en abstraktion (Vannérus 1905, cit. SAOB).

'Mångfald', 'mångkultur', 'kulturell mångfald' är vanliga ord i dagens Sverige. Det är kanske inte så konstigt - det kan ju knappast råda något tvivel om att den kulturella mångfalden är på tillväxt i vårt land. Flödet av former, stilar, föremål och sätt att leva och tänka över alla slags sociala och kulturella gränser är intensivare och kanske också mer medvetet markerat än tidigare. Källorna till denna ökande mångfald är många, däribland migration, turism, globaliserad varumarknad och ny teknologi. Till den ökande mångfalden bör också räknas en ökande beredskap bland människor att i sina vardagsliv möta och hantera social och kulturell mångfald.

En viktig orsak till att 'mångfald', 'mångkultur' och 'kulturell mångfald' har blivit så vanliga är att de har med kulturella identiteter att göra. 'Kultur' och 'identitet' har tillsammans och var för sig kommit att tillhöra de allra viktigaste organiserande begreppen i dagens samhälle. Och i sin tur har kulturella identiteter med stil och smak att göra. Stil är en meningsskapande praktik. För identitetsproduktion och skillnadsproduktion - budskap om vem man inte är - är stil och smak helt avgörande. Därför är det också sådana expressiva former som särskilt lyfter fram och betonar stil och smak som är mest användbara, som mat, kläder, musik, dans, språk. Det enorma utbudet av former, stilar och genrer har gjort det möjligt för människor att mer nyanserat än tidigare uttrycka och markera identiteter, estetiska och affektiva värden, social ställning och status. Expressiva former är alltså *uttryck* för hållningar, värden och identiteter av olika slag. Men samtidigt är de också *upphov* till hållningar, värden och identiteter. Mångfald föder alltså mångfald: ju fler uttryck det finns, desto mer finns det att uttrycka och ju mer det finns att uttrycka desto fler blir uttrycken!

Människan är ju en tolkande, klassificerande och kategoriserande varelse. All denna ökande mångfald av former och uttryck utsätter människans sätt att ordna världen för svåra prov. Hur ska mångfalden organiseras? En ideologi för kategorisering och

¹ Artikeln är baserad på två avsnitt i boken "Musik, medier och mångkultur" av Dan Lundberg, Krister Malm och Owe Ronström (Hedemora 2000)

organisering av den sociala och kulturella världen kan vi kalla likhetsideologi, en annan särartsideologi. Medan likhetsideologi föreskriver att vi är lika "inuti" och att de skillnader vi ändå iakttar är resultat av yttre omständigheter, föreskriver särartsideologi att vi i grunden är olika, och att vi inte kan eller skall bortse från de olikheter vi faktiskt iakttar.

Utifrån samma empiriska "verklighet" frammanar och upprättar likhets- och särartsideologi två radikalt olika sätt att organisera den sociala och kulturella världen. Samma grundläggande värden - jämlikhet och rättvisa - står i centrum för båda ideologierna, men problemet är att definitionerna av dessa värden inte är förenliga. Denna "det mångkulturella samhällets" grundläggande brytpunkt diskuteras i den kanadensiske filosofiprofessorn Charles Taylors essä "Erkännandets politik" (1994). Enligt Taylor har kamp för *erkännande* (recognition) fått starkt ökad betydelse under senare år: "Till grund för inte bara nutida feminism utan också för rasrelationer och diskussionen om mångkulturalism ligger föreställningen att en förvägran av erkännande kan vara en form av förtryck" (Taylor 1994:46). Denna "erkännandets politik" har fått två olika följder. Föreställningen om allas principiella likavärde har lett till en universalistisk politik som betonar alla medborgares lika värde. Utvecklandet av ett modernt identitetsbegrepp har givit upphov till särartspolitik. Taylor menar att även om dessa två paket av moraliskt laddade ideologiska föreställningar ser ut att stå emot varandra och sträva åt olika håll, är de i själva verket nära förbundna. Särartspolitiken växer organiskt fram ur "det allmänna värdets politik":

Särartspolitiken fördömer diskriminering och förkastar ett andra klassens medborgarskap. Därmed införs principen om allmän jämlikhet i värdepolitiken. Men när den väl så att säga är inne, är det svårt att införliva dessa krav med denna politik, eftersom den begär att vi ska ge erkännande och status åt något som inte omfattas av alla. Eller annorlunda uttryckt: vi ger vederbörligt erkännande enbart åt det som är överallt närvarande - var och en har sin egen identitet - genom att erkänna det som är speciellt för var och en. Det allmänna kravet driver fram ett erkännande av det specifika. (Taylor 1994:47)

Från liberal tanketradition till postmodern identitetspolitik

Den statsbärande ideologin i Sverige har länge haft som övergripande mål att skapa ett mer jämlikt samhälle, i betydelsen "lika villkor, rättigheter och skyldigheter för alla". Men under 1900-talets andra hälft har samhällsdebatten alltmer kommit att

fokuseras på skillnadsproduktion och skillnadskommunikation, något som kan sammanfattas som ”särpräglning”. Viktiga termer i de diskurser om skillnader i etnicitet, kön, ålder, sexuell läggning etc, som uppstått är just ”mångfald”, ”mångkultur” och ”kulturell mångfald”.

Åtminstone sedan 1970-talet har ”kulturell mångfald” varit ett betydelsefullt begrepp i svensk politisk och kulturell debatt. Särskilt under folkpartisten Jan-Erik Wikströms tid som kulturminister blev ”mångfald” ett flitigt använt honnörsord. I huvudsak har det kommit att användas på två olika sätt. I den ena handlar mångfald om ”artrikedom”, d.v.s. den samhälleligt tillgängliga mängden av meningsbärande kulturella byggstenar, allt från föremål, över former och stilar, till idéer och åsikter. Denna användning har sitt ursprung i en liberal tanketradition, framför allt John Stuart Mills klassiska arbeten från mitten av 1800-talet. I den liberala tradition som ställer individens frihet att välja i centrum är mångfald ett självändamål. Mottot är ”mer är bra”. Artrikedom på alla områden är självklart gott och eftersträvansvärt, eftersom med ökad mångfald följer *ökad individuell valfrihet*, ett grundläggande värde i västerländska samhällen. I en vitt spridd metafor ses samhället som en botanisk trädgård full av rara plantor. Uppgiften för samhällets styresmän är kultivera så många av dessa plantor som möjligt: ”Låt hundra blommor blomma!” Men i praktiken bevakas trädgården av trädgårdsmästare (kulturpolitiker, kritiker etc) som håller undan ogräset, vilket begränsar artrikedomen till ”finkultur” med hög status.

Den andra användningen är yngre och har sitt ursprung framförallt i antropologi. Bland antropologer har ”kultur” sedan förra seklet använts som samlande beteckning för en viss grupp människors sätt att leva och tänka. Under beteckningen ”det antropologiska kulturbegreppet” spreds denna användning under 1960 och -70-talen till helt nya användare över hela västvärlden, bland annat som en följd av en växande diskussion i västvärlden om etniska skillnader och följderna av storskalig internationell migration. I denna diskussion stod grupperns rättigheter till sina ursprung och kulturella former i centrum. Mottot blev ”rötter är bra”.

Följden blev att ”kulturell mångfald” i den äldre liberala betydelsen ”många olika kulturuttryck”, nu fick konkurrens av betydelsen ”många olika kulturer”. Därifrån är steget inte långt till ”*mångkultur*”, ofta framställd som en mosaik av väl avgränsade

grupper med var sin kultur, som lever sida vid sida i ett samhälle. Principiellt kan en sådan ”mångkultur” omfatta alla slags grupper, vare sig de är baserade på olikheter i intressen, stilar, kön, ålder, klass eller något annat. Så har också begreppet använts i den postmoderna identitetspolitik som växt fram under de senaste decennierna, där målet är att befästa enskilda gruppers särart och tillförsäkra dem sina väl avgränsade platser i samhället. I praktiken har dock denna nyare användning kommit att knytas framför allt till *etniska* grupper. Att dessa gruppers gränser bevakats av puristiska etniska aktivister och politiker har lett till en koncentration på särpräglade ”folkliga” expressiva former - ”traditioner”. Därför har också ”kulturell mångfald” och ”mångkultur” i de flesta västländer inklusive Sverige under de senaste decennierna fått en stark koppling till ”invandrare” och de traditionella kulturella former de fört med sig från sina hemländer.²

Sammanblandning och förvirring

Vid en närläsning av officiella dokument, forskningsrapporter och tidningsdebatter framgår tydligt hur en likhetsideologi som har individens frihet, rättvisa och jämlikhet som utgångspunkt och mål, har förts samman med en särartsideologi med centrum i gruppers frihet, rättvisa och jämlikhet, till en komplex och ofta förvirrande tankefigur.³ En hel del av den oklarhet som präglat diskussionerna om ”kulturell mångfald” och ”mångkulturella samhällen” genereras just av en olycklig sammanblandning av två tanketraditioner, med skilda ursprung och användningsområden.

Ett exempel är Invandrarpolitiska kommitténs slutbetänkande ”Sverige, framtiden och mångfalden” (SOU 1996:55). Kommittén pekar särskilt på hur ”mångkultur” och ”det mångkulturella samhället” i svensk offentlig debatt ofta kommit att användas synonymt med ”mångetnisk”. Man menar att det finns skäl att se mångkultur som en samhällsfråga och inte bara en invandrarfråga, därför att begreppet ”mångkulturell” innehåller fler dimensioner än bara den etniska. Trots det knyts mångfalden redan i nästa andetag till invandrare och etniska grupper.

² Enligt ”Vår skapande mångfald (s 242) stadfästes den första lagen för att främja en multikulturell utveckling i denna mening 1988, då Kanada införde Multiculturalism Act, ”som gav olika statliga organ och verksamheter lagstadgad rätt att stödja kulturell mångfald med hänvisning till att sådan mångfald är ett grundläggande element i det kanadensiska samhället.” Den nya lagen i Sverige om främjande av mångfald i arbetslivet gäller invandrare och etniska grupper.

³ Jfr Lundström 1996 om samma slags förvirring i diskussionen om jämställdhet mellan könen.

Kommittén anser att den etniska, språkliga och kulturella mångfald som finns i befolkningen, och den spridning av personer med utländsk bakgrund som finns i landet är tillräckliga kriterier för att beskriva Sverige som mångkulturellt (s 72)⁴.

Ett annat exempel är regeringens proposition ”Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrapolitik till integrationspolitik” (prop 1997/98:16). Där diskuteras de ”olika, och ofta motstridiga, innebörder som begreppen mångkultur och mångkulturell kan ges”. Man pekar på att de i politisk debatt i Sverige vanligen ges en normativ innebörd, medan forskare oftare väljer att använda begreppen deskriptivt. Därför vill regeringen ”till följd av att begreppet mångkultur laddats med så många och olika innebörder” övergå till att i stället tala om samhällets mångfald:

Den mångfald som är relevant för bedömningar och förslag i denna proposition berör inte bara etnisk mångfald utan också kulturell, religiös och språklig. Mångfald kan också syfta på alla de livserfarenheter som landets invånare har, av vilka somliga är förvärvade utanför Sveriges gränser. (...) Regeringen utgår i denna proposition från att etnisk och kulturell mångfald är begrepp som innefattar språklig och religiös mångfald, att etniskt och kulturellt är begrepp vars innebörd överlappar varandra samt att de ofta, men inte alltid, kan användas som synonymer. Eftersom mångfald inte automatiskt associeras med en bestämd sorts mångfald undviks en ensidig fokusering på etnicitet och etnisk tillhörighet. Vidare utgår regeringen från att en persons etniska bakgrund eller etniska tillhörighet kan vara svensk likaväl som t.ex. samisk, finsk, kurdisk, muslimsk, etc. (prop 1997/98:16, kap 5)

Ambitionen är här uppenbart att överge mångkultur och utvidga betydelsen av mångfald i riktning mot ”artrikedom”. Inte desto mindre är båda begreppen i resten av propositionen fast förankrade i den diskurs som åstadkommer just det man vänder sig mot. Redan i upptakten slås fast att Sveriges förvandling från ”monokulturellt till mångkulturellt” beror på invandringen under senare år, men att också äldre inhemska minoriteter lämnat sina bidrag:

På mycket kort tid, endast några decennier, har invandringen radikalt förändrat befolkningssammansättningen. Sverige har blivit ett land med etnisk och kulturell mångfald. Till den etniska och kulturella mångfalden bidrar också de minoriteter som har funnits i Sverige under lång tid. (prop 1997/98:16, kap 4)

Det är tydligt att minst två sätt att använda ”kulturell mångfald” nu existerar sida vid sida. Det tyder på att två parallella system för organisation av social och kulturell mångfald på samhälls nivå håller på att etableras: det liberala medborgarsamhället möter en idé om samhället som bestående av grupper med skilda ”kulturer”.

⁴ Samma glidning mellan mångfald som ”kulturell artrikedom” och ”många olika etniska grupper” återfinns för övrigt i flera av reservationerna till betänkandet. t.ex. Ingela Mårtenssons reservation på sid 409.

”Mångkulturell” och ”kulturell mångfald” kan stå för såväl ’en mångfald av uttryck’ som ’en mångfald av kulturer’. På samma sätt blandas ofta mångfald som empirisk beskrivning och som ideologisk föreskrift samman till en näst intill ogenomtränglig ordmassa, där åsikter lätt förkläs som insikter.⁵ Resultatet blir komplicerat. Två motstridiga system blir tillgängliga som det blir möjligt att växla mellan, vilket på sitt sätt faktiskt kan ses som ännu en aspekt av ökad mångfald i samhället.

Mångfaldiga mångfalden

Ett av de besvärligaste problemen när det gäller att förstå mångfaldens sociala och kulturella organisation är begreppsligt. Svårigheten är att hitta ord som är tillräckligt öppna, som inte i förväg bestämmer åt oss hur vi ska tänka och vad vi ska komma fram till (jfr Kirshenblatt-Gimblett 1992:52). ’Mångkultur’ och ’kulturell mångfald’ är sådana ord, som redan säger för mycket. Besvärande konsekvenser av att såväl mångkultur som kulturell mångfald i praktiken så ofta handlat om etniska grupper med skilda ”kulturer” är att skillnader mellan svenskar och ickesvenskar överbetonas, att svenskars omfattande bidrag till den kulturella artrikedomen i Sverige osynliggörs. samt att både de etniska grupperna (”invandrare”) och svenskar homogeniseras och behandlas som enhetliga kategorier. Dessutom har den starka avgränsningen till Sverige försvårat förståelsen för hur idéerna om ”det mångkulturella samhället” har växt fram som en del av omfattande transnationella processer.⁶ Även om ”mångkultur” används som beskrivning av hur samhället är, så fungerar det samtidigt som en programmatisk föreskrift om hur samhället borde vara. Det ”mångkulturella Sverige” är inte minst ett politiskt projekt som drivs av kollektiva aktörer som grupper, organisationer och institutioner på särskilda arenor som konstruerats speciellt för sådana projekt (jfr Ronström 1992).

Särskilt besvärlig är följden av den dikotomisering som ligger till grund för hela idén om en grundläggande förvandling av Sverige. Startpunkten är ett ”förr” som beskrivs som homogent, enhetligt och sammanhängande, ett samhällssystem med en

⁵ Särskilt tydliga var de i den omfattande och upprörda tidningsdebatt om ”kulturell mångfald” och ”det mångkulturella Sverige” som fördes i landets ledande tidningar i spåren av en artikel i DN våren 1997, där socialantropologen Kajsa Friedman-Ekholms diskuterade etniska konflikters orsaker. DN 20/4 1997, SvD 26/4 1997, DN 3/5 1997, DN 6/5 1997, DN 24/5 1997, DN 24/10 1997

⁶ Barbro Kleins diskussion av forskning om invandras expressiva former i Usa visar att det finns stora överensstämmelser mellan Usa och Sverige, vilket tyder på att det i stor utsträckning rör sig om ett slags "skillnadens språk", med en internationellt mycket spridd vokabulär och grammatik som tas i anspråk för att gestalta kulturella skillnader (se tex Klein 1993, 1994).

övergripande ordning. "Nu" förstås som mer blandat, heterogent. Det gamla Sverige och det nya konstrueras som ett motsatspar. Därigenom reduceras redan på förhand innebörden av "det mångkulturella samhället" till ett system lika enhetligt och sammanhängande som det gamla, bara annorlunda – mångkulturellt (jfr Morley & Robins 1995:28). Men om mångfalden och den kulturella komplexiteten är på tillväxt, så borde det rimligen kunna gälla också de begreppssystem med vilket denna mångfald och komplexitet kan beskrivas, studeras och analyseras. Det är därför nödvändigt att mångfaldiga mångfalden, genom att arbeta med begrepp som gör det möjligt att studera själva den kulturella mångfalden i sig, och inte omedelbart reducera den till på förhand givna monolitiska kategorier.

Det gäller därför att överge begrepp som förutsätter existensen av klart avgränsade grupper, var och en med "sin kultur", inordnade i en övergripande Samhällelig Ordning (i bestämd form singularis) I Sverige framstår det som särskilt viktigt att befria 'mångkultur' och 'kulturell mångfald' från invandrare, eller omvänt, att befria invandrare från att stå för det 'mångkulturella'. Också ungdomar, pensionärer, kvinnor, blinda, döva, handikappade, homosexuella, och en lång rad andra grupper sammanförda av klass, kön, ålder, ras, etnicitet, intressen, sexuell läggning, har under de senaste decennierna arbetat intensivt på att framställa "sin egen kultur" och gestalta den i sina särpräglade expressiva former.⁷ Också de ingår i den kulturella mångfalden i dagens Sverige.

Litteratur:

- Eriksson, Katarina 1993: Dövsamhällets avvikare och avhoppare. Den sociala problematiken kring cochlea implantat. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara 1992: Performing diversity. In: Åke Daun & Billy Ehn & Barbro Klein (eds.) To make the world safe for diversity. Botkyrka: Invandrarminnesarkivet. s 51-62
- Klein, Barbro 1993: Den gamla hembygden eller vad har hänt med de svenska folktraditionerna i USA? I: Åke Daun & Billy Ehn (red.): Blandsverige. Stockholm: Carlssons. s 43-67
- Klein, Barbro 1994: Folk art in the backyards and front yards of the industrial world. In: Swedish Folk Art. All tradition is change. Barbro Klein & Mats Widbom (eds.) s 165-174.
- Lundberg, Dan, Krister Malm and Owe Ronström 2000: Musik, medier, mångkultur. Förändringar i svenska musiklandskap. Hedemora: Gidlunds.
- Lundström, Mats 1996: Jämställdhet eller sexism? En kritisk studie Umeå: SNS

⁷ Jfr Sallerberg om organisering bland handikappade, Ronström 1997 om pensionärer, Roman 1990 och Pockettidningen R , nr 3-4 1994 om kvinnor, Eriksson 1994 om döva, Ottars temanummer nr 3 1993 om "kärlekslivets rebeller".

- Morley, David & Kevin Robins 1995: *Spaces of Identity. Global Media, Electronic Landscapes and Cultural Boundaries.* London and New York: Routledge.
- Roman, Christine 1990: *Könsskillnader och patriarkala strukturer. Research reports from the department of sociology. Vol. 1990:1.* Uppsala Universitet.
- Ronström, Owe 1992: *On music and the rhetoric of multiculturalism.* In: Palmgren, Lövgren, & Bolin (eds.) *Ethnicity in youth culture.* Botkyrka: Invandrarminnesarkivet.
- Ronström, Owe 1997: *Russindisco och seniordans. Pensionärens nöjen och modernitet. Rapport från forskningsprogrammet Åldrandets kultur no 7. FoU rapport nr 1997:14.* Resursförvaltningen.
- Sellerberg, Ann-Mari 1994: "Jag är en glad paniker". *Om dagens handikapporganisationer raison d'etre. Socialvetenskaplig tidskrift. 1: 62-75.*
- Taylor, Charles 1994: *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik.* Göteborg: Daidalos